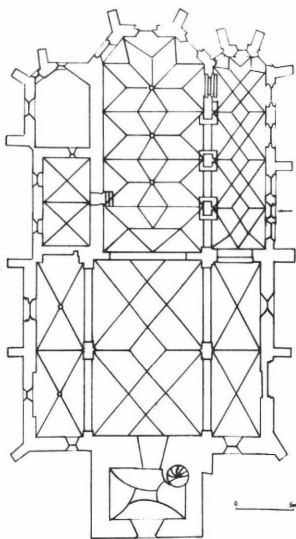

PROKOPP MÁRIA

A csetneki evangélikus templom középkori falképei

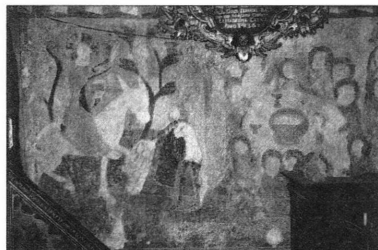
Száraz Zoltán, a csetneki templom lánnglelkű papjának emlékére

Az Alacsony-Táttra déli lejtőjén, a Sajóba folyó Csetnek patak mentén, Rozsnyótól 8 km-re fekszik Csetnek városa. A 11-12. században a vidék központja Gömör királyi vára volt. A 13. századtól, pontosan 1243-tól az Ákos nemzetség birtoka. Ekkor kapta Tar Detre királyi adományként a Csetnek körüli területet a tatárok elleni küzdelemben tanúsított hősiességéért. Az adománylevél négy jelentősebb községet sorol fel – Pelsóc, Berzété, Kövi, Lice –, Krasznahorka várát és 10 falut. Ez utóbbiak között szerepel Csetnek. A vasércben gazdag vidék gyorsan fejlődött. A bányász telepések 14 évi adómentességét kaptak, valamint szabad bíró- és papválasztási jogot. Az egyre nagyobb jelentőségre emelkedő gömöri vas kohászat központja Csetnek lett, Jolsvával és Dobsinával együtt. 1328-ban korponai városjogot kapott, a heti vásár tartásának kiváltságával. 1421-ben *civitas* városjogot kapott. Birtokosa a 14. század elejétől a Csetneki család, amely ekkor vált ki az Ákos nemzeli pelsőci Bebek családból. Székhelyük Csetnek lett. Ők építették a mai háromhajós bazilikát a település közepontjában, a városon áthaladó főút mentén. [1. kép.] 1302-ben már folyt a munka, mert a vidék egyházi felettese, az esztergomi érsek, az őt megillető tizedet az épülő templom céljára adományozta. A nagyszabású építkezésre utal, hogy még 1335-ben is a tized egy negyede a plébánost illeti, a szokásos egy tizenhatod helyett. A 14. századi templom bejárata a déli díszkapu volt, amelyet a 15. században befalaztak. A 15. században épült a hatalmas, négyzetes nyugati torony és a mai csillagboltozatos főszentély, a hálóboltozatos déli szentéllyel. A birtokos család a templomot a déli szentély déli kapuján át közelítette meg, a négy saroktoronnyal megerősített várukból, amelyből ma is áll egy torony és az alapfalak. A templom 15. századi bővítésére utal a szentélyben ma is olvasható gótikus minuscula betűs felirat „Hoc opus continuatum est per magistrum Simoneum Emerico sub Vitrico anno reparate salutis Millesimo CCCCLX”. 1554-ben a Csetneki család az evangélikus hitre tért, s ettől kezdve a templom az evangélikus egyházé. A ma is látható barokk oltár, szószék és a szentély falába épített epitáfiumok a 17-18. század jeles művészeti emlékei. A középkori falképeket a 16. század második felében bebeszelték, és csak 1908-18 között tárta fel azokat Gróh István, a budapesti Iparművészeti Főiskola tanára.

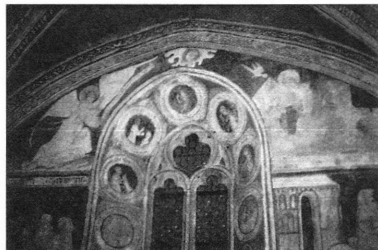
1. kép.
A templom képe
és alaprajza

A csetneki háromhajós, bazilikás templom fal-felületeit teljesen beborították a freskók. A későgótikus szentélyben, ahol a falak nagy részét hatalmas ablakok törik át, amelynek színes üveglapjai is a belső dekoráció fontos részét képezték, csak az északi fal alkot nagyobb felületet a freskóképek számára. Itt tárta fel Gróh István a *Passió-ciklus* nyolc képét, a Bevonulás Jeruzsálembe ábrázolástól a Keresztvitelig. [2. kép.] Felette még nem kutatták a falat, itt bizonyára Jézus életének korábbi jelentetei kaptak helyet, hasonlóan a közeli községek, Gecelfalva, Ochtina, Hizsnyó ma is látható, közel egykorú, 1400 körüli képsoraihoz.

2. kép.
Bevonulás Jeruzsálembe

A csetneki templom hajóiban több rétegben feltárt gazdag freskódísz arra utal, hogy a templom festését a 14. század végétől a 15. század második feléig terjedő alig száz év alatt többször, legalább háromszor újították meg, és mindig magas művészi színvonalú, tudós gondolati tartalmat sugárzó programmal, jelezve a család gazdasági és társadalmi rangját. A Csetneki család tagjait, Zsigmond király uralmának kezdetétől, ott találjuk az országos méltóságok között. Csetneki György 1393-ban főasztalnok mester, Csetneki II. László 1397-től esztergomi kanonok, prépost, 1420-ban és 1439-ben az esztergomi érsekség kormányzója, 1423-ban a királyi kápolna ispánja, 1432-ben a királyné kancellárja.

3. kép.
A hét szabad művészet

A 14. század végén készülhettek a főszentély Passió-képei és az északi hajó keleti falán a „*Halál diadala*” ábrázolás az internacionális gótika stílusában.

Az 1420-30-as években, a család hatalmának fénykorában több, különböző iskolázottságú kiváló mester dolgozott Csetneken. Az egyik festette az északi hajóban a *Jézus gyermeksége* képsort, amelyből az Angyali üdvözlés Mária és a Mária látogatása Erzsébetnél jelenet maradt fenn, a *Passió-ciklus*, valamint a déli hajó képeit. Itt, a keleti szakasz déli falán a *Talentumokról* szóló bibliai példabeszéd elevenedik meg négy képben az ablak két oldalán. Felette az Angyali üdvözlés kapott helyet. Az ablak béléletében a *Hét szabad művészet* allegorikus ábrázolása körmedalionokban tárul elénk, Szent István és Szent Lőrinc diakónus szentek álló alakjai felett. [3. kép.] A déli hajó nyugati szakaszában, részben a befalazott kapunyílásban, a *Hét szentség kiszolgáltatása* életképe jelenik meg. A déli hajó keskeny keleti falán, a csúcsíves nyílás felett, *Jónás próféta* alakja tűnik elő a cethal torkából. Az oldalhajó nyugati falán *Remete Szent Antal* álló alakja zárja a képek sorát, kezében kolump, s mellette vaddisznó.

A főhajót a mellékhajókkal összekapcsoló négy csúcsíves hevederív béléletében, különböző geometrikus, négykaréj és kör alakú keretekben, félalakos figurák kaptak helyet. Az észak-keleti ív ábrázolásai elpusztultak, helyükre Gróh István címerpajzsokat festett. Az észak-nyugati ívben a *nyolc prófétát* a nevük felirata alapján, amely már alig látszik, lehetett azonosítani. Alatta, a pillér nyugati oldalán a *Fájdalmak férfja*, a szarkofágban álló halott Krisztus látható. E képeket a 14. század végén az itáliai trecento festészetet – közvetve vagy közvetlenül – ismerő festő készíthette. A déli mellékhajóba vezető keleti ív béléletében a medalionokban az *öt okos és az öt balga szűz* jelenik meg. Alattuk, a pilléren a két-két álló szent közül kettő a magyar szent királyokat, *Szent Istvánt*, *Szent Lászlót* valamint a harmadik *Szent Imrét* ábrázolja. A délnyugati ív béléletében *tíz próféta* mellékképe látható. A nevük feliratát a kezükben lévő szalagon olvashatjuk: *Sirach, Amos, Isaias, Hieremias*,

David, Salomon, Ezechiel, Daniel, Enoch, Heliseus. Alattuk, a keleti pilléren *Szent Lénárd* szerzetesi ruhában áll, és jobbában attributumát, a bilincseket tartja. A déli ívek képei az internacionális gótika nyugati, francia-cseh irányzatát követő festő művei a 15. század elején.

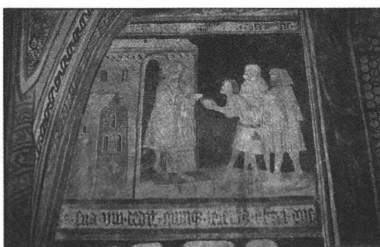
A főhajó képei a legkésőbbiek, a hálóboltozat megépítése után készülhettek az 1460-as években, Mátyás király korában. A legépebben a diadalív képei maradtak fenn, két-két álló téglalap alakú keretben két-két álló alak jelenik meg: az északi oldalon, felül egy világi és egyházi öltözetű szent férfi fordul egymás felé, alatta *Jézus keresztelését* ábrázolta a művész. A déli oldalon *Szent Iлона* császárné Jézus kereszttelével és a keresztet éppen kiásó kis emberrel. Alatta *Szent Erazmusz* és *Szent Márton* püspökök álló alakja fogadja a szentélybe belépőt.

A főhajó északi falának egykorú képei közül csak kettő látható: *Szent Ferenc stigmatizációja és prédikációja a madaraknak.* Feltehetően Szent Ferenc életét bemutató képciklus részei voltak. Ugyanebbe a festési periódusba, az 1460-as évekre tehető az északi hajó észak-keleti falán *Szent Borbála*, a bányászok pártfogójának ünnepélyes, álló képe, valamint a luccai *Volto Santo* kegykép, amely az itáliai, főképpen a luccai kereskedők révén terjedt el hazánkban és Ausztriában. Nyugatabbra, ahol az itáliai kapcsolat nem volt olyan közvetlen, már nem értették a főpapi öltözetű, keresztire feszített Krisztus ábrázolását, és *Szent Kümernisz* és *Szent Walpurga* néven, női szentként tisztelték.

A csetneki templom falképeinek nagy része *Zsigmond* uralkodása alatt készült. A korábbiak megrendelője Csetneki György főasztalnok mester lehetett, az 1390-es években, majd Csetneki II. László az 1420-30-as években, akinek egyházi és világi pályája egyaránt országos jelentőségű volt. Az ő udvari szolgálata idején Buda már nemcsak a magyar király, hanem a német király és 1433-tól *Zsigmondnak*, mint német-római császárnak, Európai leghatalmasabb urának is a székhelye. A *Talentumokról* szóló példabeszéd első képén, mintha éppen Luxemburgi *Zsigmond* állna előttünk budai palotája kapujában, és az előtte álló előkelőségek talán éppen a Csetneki család tagjai a korabeli divatos, olaszos, reneszánsz öltözetben, amint fogadják az adományokat.[4. kép.] A második képen a fehér lovon útnak induló királyi ember is *Zsigmondot* idézi, aki Európa nagy utazója volt. Fehér lova jelezte uralkodói felségét.[5. kép.] A két kép között, a *Hét szabad művészet* allegóriája a mecénás, Csetneki II. László iskolázottságára, magas műveltségére utal, amelyet a templom falképeinek stílusa és tartalmi összefüggései is igazolnak.

4. kép.
A *Talentumokról* szóló
példabeszéd első képe

5. kép.
A *Talentumokról* szóló
példabeszéd második képe

Mindennek ihletője a budai udvar volt, ahol a legkülönbözőbb kortárs művészeti irányzatok, az itáliai reneszánsz és az internacionális gótika egyaránt kedvelt volt. Ma ennek a nemzetközi művészeti világnak leghitelesebb falfestészeti emléke a csetneki templom.

A csetneki templom falképei 2000. január 24. és február 12. között az Európa Tanács strasbourg-i székházában voltak láthatók a pozsonyi és a budapesti Műemléki Hivatal által rendezett „Közös kincseink” című pompás dokumentációs kiállításon, több más környéki falkép-emlékkel együtt.

GRYLLUS VILMOS

Két emléktábla

A budapesti Deák téri templom udvari falát két emléktábla díszíti. A történelmi személyek, akikre emlékeztetnek, szoros kapcsolatban vannak ezzel a hellyel, és az elhelyezés éveiben világszerte jubileumi megemlékezéseket tartottak róluk. A két táblán Luther és Bach művészi portréi láthatók. Születési évfordulókat ünnepelünk – Luthernek, a reformátornak 1983-ban ötszázadik, J. S. Bachnak, a kántornak 1985-ben a háromszázadik évfordulóját.

A magyarországi evangélikusok a második világháború előtt szerettek volna Budapesten köztéri Luther-szobrot felállítani. Gyűjtést indítottak, pályázatot hirdettek. Lux Elek szobrászművész kapta a megbízást. A hatalmas szobor a háború miatt befejezetlen maradt. A főalak és a talapzati domborművek félkész darabjai megőrzés céljából a Deák téri templomudvarra kerültek. A nagy torzó a szűk udvarban nyomasztó hatású volt. Ezenkívül a talapzat reliefsjei a metró földalatti építkezése következtében megrongálódott templom tatarozását is akadályozták. A Magyarországi Evangélikus Egyház ekkor úgy határozott, hogy a szoborrészeket Zuglóba szállíttatja, a főalakot Buza Barnabás szobrászművésszel befejezteti és a teológiánk melletti kertben felállíttatja.

A Deák térre járók közül többen is szóvá tették, hogy Budapest első evangélikus temploma mellől hiányzik a megszokott szobor, vagy valami, ami Lutherre emlékeztet. Egy nap tudomásunkra jutott, hogy Borsos Miklós szobrászművész készített egy plakettet, melynek elhelyezésével gondok vannak. Felvettük az érdekeltekkel a kapcsolatot, megtudtuk, hogy a hír valóban igaz, a mű – amely akkor még csak gipszbe öntve volt látható – megtetszett és elhatároztuk annak megszerzését és elhelyezését.

Lutherről több korabeli portré ismeretes. Arcvonásait leghitelesebben barátja, Lucas Cranach örökítette meg. Borsos Miklós a „Luther mit Doctorhut” című Cranach metszetből indult el. Pontosan átvette a körvonalakat, majd a határokat a maga elképzelései szerinti arckifejezéssel töltötte ki. Ezen az arcon a megszokott határozottság, merészség, elszántság mellett az okosság, műveltség és a humor is tükröződik. Ez a reneszánszra jellemző realiztikus, hűségre törekvő emberábrázolás modern továbbfejlesztése. A felesleges díszítés nélküli, egyszerű téglalap, mint befoglaló forma fokozza a lényegre törekvést. A hitelességet pedig, ami Borsos Miklós emberi magatartására és művészi alázatára jellemző, a dombormű bal alsó sarkában olvasható Cranach monogram (LCH) igazolja.

1. kép

A táblát bronzba öntettük. Egyik egy műgyűjtőnél van, a másikat 1983-ban, Márton napján, rövid ünnepség keretében templomunk udvarán felavattuk. [1.] A felavatásra Borsos Miklós nem tudott eljönni, helyette levél érkezett. (Idén van Borsos halálának 10. évfordulója. Megemlékezésül mellékeljük levelét, melyben Lutherről és a domborműről ír. [2.]

A plaketten Luther jobbról balra néző tekintete meggyőzött bennünket arról, hogy az udvar falára még egy emléktábla kívánkozik. Aki az ige világos magyarázója és hirdetője mellé kerülhet, az nem lehet más, mint az, aki ezt a zeneszerzői formavilágával, hangszeres művészetével és a gyermekek erre való oktatásával tünt ki az egyház- és művészettörténelem nagyjai közül: Johann Sebastian Bach.

Bach muzsikájának is gazdag hagyománya van templomunkban. A hagyomány őrzői a templom kántorai és az 1904-ben alapított Lutheránia, akik D. Buxtehude lübecki kántor Abendmusik-jai mintájára olyan egyházzenei áhítatokat szerveztek, melyen Bach kantátái, oratóriumai és passiói istentisztelet keretében hangzottak el abban az időben is, amikor ezek hangversenytermekben nem voltak hallhatók.

3. kép

Asszonyi Tamást kerestük meg Szentendrén és kértük fel, hogy készítsen el a Luther plakett mellé egy odaillő műalkotást Bach születésének 300. évfordulójára, 1985. március 21-re. Amikor először láthattam a portrét, a tábla még csak agyagból volt kiformálva. Nagysága nagyjából Lutherével egyenlő, de a parókás fejet nem a szigorú geometriai forma, hanem a barokkra jellemző, szimmetrikus alakú, díszes peremű pajzs keretezi. Tekintete távolba néző, határozott cél felé törekvő, attól el nem térő szándékot kifejező. A plakett felirata akkor még hiányzott. A magunkkal vitt számos szövegtervezetünk közül hamar kiválasztottuk az odaillőt. Bachnak egy 1708-ban kelt mühlhauseni leveléből idézett mondattöredéke volt, így azt célkitűzésként is az arckép alá írtuk: „Célunk a rendszeres egyházi zene Isten dicsőségére”. [3.]

Hagyományok indokolták az emléktáblák elhelyezését, és azóta egyházunkban újabb hagyományok teremtődtek meg. Márton naphoz, egyben Luther Márton születésnapjához (november 10. és 11.) legközelebbi vasárnapi istentisztelet után a gyülekezet az udvarra vonul, és rövid megemlékezés keretében valaki virágot tesz Luther képmása alá. Ugyanilyen megemlékezést tartunk a Bach emléktáblánál is, korábban március 21-én, a kántor születésének napján. Ez utóbbi dátumot a Budapesti Bach Hét miatt változtattuk meg, a koszorúzás most az egy hétig tartó Bach zenei előadások befejező aktusává vált.

ECSEDI ZSUZSA

Evangelikus énekeskönyvünk böjti és húsvéti énekei

Bár arra kaptam felkérést, hogy *Martin Luther* böjti és húsvéti énekeiről írjak a *Credo* folyóirat olvasóinak, az énekanyag áttekintése után úgy bővítettem a témát, hogy nemcsak Luther, hanem a lutheri reformáció első generációjának legfontosabb énekeit tekintjük végig.

Ha ugyanis megvizsgáljuk énekeskönyvünk azon részét, amely az egyházi évet követi végig, láthatjuk, hogy Luther életműve meghatározó; minden fejezet, minden ünnepkör élén a Luther-énekek állnak. Egyetlen kivétel van, a „*Böjt, nagyhét*”. Ennek oka, hogy Luthernak egyetlen olyan éneke sincs, amely megállna Nagypéntek történéseinél; számára a szenvedéstörténet és a feltámadás eseménye nem választható szét, Krisztus szenvedését húsvéton keresztül szemléli. Húsvéti énekeiben, amelyek tartalmilag és nyelvi formálásban is legjellegzetesebb költeményei, mindig találunk visszautalást Krisztus passiójára.

Vegyük először szemügyre, miért, hogyan is keletkeztek a reformáció korának gyülekezeti énekei, milyen forrásokhoz nyúlhattak Luther és munkatársai.

Annak magyarázata, hogy miért volt szükség hirtelen egyre több anyanyelvű, iszenteszteleten, liturgia keretében énekelhető gyülekezeti énekekre, a reformáció teológiai tanításában és zenéről vallott felfogásában keresendő. A középkor folyamán ugyanis úgy módosult – a mi szemszögünkben mondhatnánk azt is: torzult – a liturgia, hogy a gyülekezet teljesen kiszorult belőle, passzív hallgatásra volt „ítélve”. A szertartás latinul folyt, így egyre kevesebben voltak képesek követni, miről is van szó. Luthernak az a törekvése, hogy a gyülekezetet, Isten összegyülekezett népét újra aktivizálja. Ehhez viszont énekekre volt szükség. Tudnunk kell, hogy a középkorban is énekelte a nép a saját nyelvén, de ezeknek a népénekeknek csak *paraliturikus* szerepük volt. Ez azt jelenti, hogy csupán megtúrték őket a hivatalos mise- vagy zsolozsmaszertartás peremén. Tehát főleg a népi vallásgyakorlás alkalmain és a körmeneteken énekeltek ezeket az elsősorban húsvéti és karácsonyi témájú énekeket. Most viszont a gyülekezeti énekek teljes jogú helyet kapnak a liturgiában. Nézzük meg, hogyan zajlik ez a folyamat.

Luther a gyülekezetet újra a liturgia hordozójává, résztvevőjévé akarta tenni, ahogy ez az ógyházi időkben volt. Ezt úgy érte el, hogy a liturgikus tételeket gyülekezeti énekekkel helyettesítette. Az 1523-ban keletkezett *Formula missae*-ben általánosságban így ír erről: „Azt akarom, hogy sok olyan német énekünk legyen, amelyet a nép a mise alatt énekelne, vagy a Graduale mellett, a Sanctus és Agnus mellett. Mert ki kételkedik abban, hogy az olyan énekeket, amelyeket manapság a kórus énekel, annak idején az egész templom, az egész gyülekezet énekelte?” A *Deutsche Messe*-ben, 1526-ban már konkrét utasításokat találunk: „Kezdeként egy (geistlich – lelki, vallásos) éneket vagy egy német zoltárt éneklünk az első tónusban, erre a Kyrie eleison-t (háromszor)” majd „az epistolára egy német éneket 'Nun bitten wir den heiligen Geist' vagy egy másikat, az egész kórossal” és „az evangélium után az egész gyülekezet éneklie a hitvallást németül: 'Wir glauben all an einen Gott.'”

E háttérmagyarázat után nézzük a forrásokat. Luther ugyanis mindent meg akart őrizni, ami az új keretek között is használható, természetesen a dallamokat is.

Az énekek első nagy csoportja gregorián dallamok, főként *hymnuszok*, *antifonák* és *sequentia* nyomán keletkezett. A himnusz a legkedveltebb, aminek az esetleges témamegfelelésen túl formai oka is volt: ez a műfaj eredetileg is strófikus és rimes, tehát könnyen átdolgozható. A második csoport alapját *cantiók* (középkori eredetű, többnyire latin nyelvű vallásos énekek) alkotják. A harmadik csoportba reformáció előtti német lelki énekek, mesterdalok, népdalok és ún. „*leisé*”-k (Kyrie eleison felkiáltással végződő énekek) átdolgozásai tartoznak. Azt a technikát, hogy egy dallamra az eredetileg hozzá tartozó világi szöveg helyett más, a mi esetünkben egyházi témájú verset írnak, „*kontrafaktúra*”-nak nevezzük. Ilyen módon francia chanson- és olasz madrigáldallamok is bekerültek a gyülekezeti énekek közé. Mindegyik felsorolt technikára találunk példát vizsgált énekeink között.

A *Böjt, nagyhét* fejezetet végignézve meg kell állapítanunk, hogy szinte az összes ének nagyheti tematikájú – sajnálatos az általánosabb böjti énekek hiánya.

Krisztus, ártatlan Bárány – EÉ 188/O Lamm Gottes, unschuldig (1. kottapélda)

Krisztus, ártatlan Bárány, Ki
A kereszt-falán tártán Nagy
mi-ér-tünk meg-holtál,
en-gel-mes voltál. Vi-sel-vén bű-
ne-in-ke-t, Meg-vál-tot-tál min-ke-t.
Ir-galmaz né-künk, Ó Jé-zus, ó, Jé-zus!

Az ének szerzője, *Nikolaus Decius*, eredetileg szerzetes volt, és egy apácakolostorban prépost. Később csatlakozott a reformációhoz, 1523-ban a wittenbergi egyetem hallgatója. Élete folyamán lelkészként, kántorként és latintanárként is működött. Énekeit – melyek főként középkori liturgikus tételek átdolgozásai – alnémet nyelven írta. Jelenlegi énekünk egy *Agnus Dei* dallam nyomán, nagyon korán, 1522-ban (más forrás szerint 1523-ban) keletkezett, és – talán nem is tudva Luther hasonló szándékáról – elindítja azt a gyakorlatot, amely keretében liturgikus dallamokat strófás gyülekezeti énekkel helyettesítenek. (Ezenkívül még egy Decius-ének található énekeskönyvünkben, a 43. számú, amely Gloria-parafrázis.) A „*Krisztus, ártatlan Bárány*” ma főleg a 11. úrvacsorai liturgiából ismerős mindannyiunk számára. Dallamának itt közölt formája problémákat vet fel. Nem sikerült még kiderítenem, hogy a szerkesztők ezt a variánst honnan vették át. Több helyen ugyanis nagyon eltér a német hagyományban öröklődő dallamoktól. Az *Evangelisches Kirchengesangbuch* (EKG) a passiók énekek között közli a dallam észak- és délnémet formáját, a ma használatos *Evangelisches Gesangbuch* (EG) pedig a liturgikus énekek fejezetben az ún. ökumenikus változatot. A magyar református énekeskönyv is a német dallamokhoz áll közel, de egyikkel sem egyezik meg teljesen. E nyitott kérdést – amennyiben lehetséges – a jövőben szeretném tisztázni.

Most három olyan ének következik, amelynek latin eredetije van, de nem liturgikus, mint az előbbi.

Dicsőítünk, Krisztus, aki szenvedtél – EÉ 199/Ehre sei dir, Christe (2. kottapélda)

Di-cső-f - tünk, Krisz-tus, a - ki szenved - té!l,
 És megváltást bűn-ből így szerzet-tél! Király vagy és
 Úr vagy ö- rök - re. Tekints száma min - den
 bű - nös - re! U - runk, ir-galmazz ne - künk!

Énekünk története igen sok szálon fut. Már a reformáció előtt ismert volt egy ének „O du armer Judas” szöveggel. Ez 1553-ban Lucas Lossiusnál „O wir armen Sünder” szöveggel jelenik meg. Az ének utolsó versszaka „Ehre sei dir Christe”, amely a 14. századi „Laus tibi Christe” fordítása. Az EKG 7 versszakkal ilyen befejezéssel közli. Az EG viszont az „Ehre sei” versszakkal indít, és utána már csak két, válogatott és átdolgozott versszakot ad. Jelenlegi könyvünk a szöveget a *Tranoscius* énekeskönyv alapján közli, ahol csak az első versszak felel meg a német eredetinek, utána 4, már a 17. század ízlésének megfelelő, kissé édeskesztrófa következik (vagy csak a fordítás sikeredett ilyenre). A versszakok *Kyrie eleison*nal zárulnak, a német változatban hármassal – Kyrie-Christe-Kyrie – felkiáltással. A magyarban ezzel szemben csak egy „*Urunk, irgalmazz nekünk*”-öt találunk. A dallam többnyire megfelel a német énekeskönyv-belinek, de a Kyrie-refrénben – nemcsak a bővülés miatt – jelentősen eltér attól.

Jézus, szenvedésedről – EÉ 204/Christus, der uns selig macht (3. kottapélda)

Jé-zus, szerve-dé-sed-ről Mostan elmél - ked - nem,
 E - rőt, áldást mennyekből Leelked ad-jon né - kem!
 Je-lenj meg most szívemnek A-ma nagy kí - nod - ban,
 Mellyel voltál lel-kernek Orvo-sa hol - tod - ban!

A dallammal a *Cseh Testvérek* (Böhmische Brüder) énekeskönyvében találkozunk először. A *Böhmische Brüder* a *Herrnhuter Brüdergemeinde* (Herrnhuti Testvérgyülekezet) elődje; ez a csoport a huszita mozgalom üldöztetésének hatására jött létre, 1467-ben egyházilag is önállósult. E cseh anyanyelvű keresztényekhez később Brandenburg tartományból emigrált valdensesk csatlakoztak: így jött létre a gyülekezet németajkú része. 1501-ben cseh, 1531-ben német nyelven jelentettek meg énekeskönyvet. Ez utóbbinak kiadója az egykor szintén szerzetes *Michael Weiße* volt, akit Luther igen nagyra tartott. (Az 1545-ös *Babst*-énekeskönyv – az utolsó, mely még Luther életében és közreműködésével megjelent – 14 *Weiße*-éneket tartalmaz.)

A szövegről: a késő középkor egyik legismertebb énekverse volt a „*Patris sapientia*”/„*Atyának bölcsessége*” kezdetű cantio, mely Jézus szenvedéstörténetét a zsolozsma-imaórák időpontjaihoz kapcsoltnak mondja el. Eredetileg zsolozsmaórák végéhez csatolták megemlékezésékként, de később az ún. órások könyvek önállóan is hozzák. Ezen az úton terjedt tovább, hogy végül önálló énekként is feltűnjék. Ezt fordította le és dolgozta át Weiße a fent említett énekeskönyvében. A magyar énekeskönyv nem ezzel a szöveggel, hanem *Siegmund Birken* 17. századi német költő szintén passió tartalmú versével párosítja a dallamot. Nagyon elterjedt passió-korál: a fríg (felülről kisszekunddal záruló) dallamok különösen alkalmasak a szenvedéstörténet ábrázolására. *Johann Sebastian Bach* többször feldolgozta műveiben, főleg passióiban. Orgona-előjátékok is készültek erre a dallamra.

Ó, Krisztusfő, sok sebbel – EÉ 200/O Haupt voll Blut und Wunden (4. kottapélda)

Ó, Krisztusfő, sok sebbel Meggyötrött, vére - ző,
Te szű-ró tö-vi - sek- kel Meg-ko-ro-ná-zott Fő,
Fény, di - cső - ség volt ré - szed, Most
gúnyt űz - nek ve - led. Meg - csú-folt és le -
né - zett Szent Fő, kö - szön - te - lek.

A legismertebb és legkedveltebb passió-korál. Története igen változatos.

Dallamát *Hans Leo Haßler*, kora legnagyobb német komponistája szerezte 1601-ben (tehát ez az ének későbbi keletkezésű, mint az eddig tárgyaltak). Az ötszólamú népdalletét címe: „*Mein G'müt ist mir verwirret, das macht ein Jungfrau zart*”. Csak látszólagos az az áthidalhatatlannak tűnő ellentét, amely az eredeti világi szöveg és a dallam későbbi egyházi alkalmazása között feszül. Alaposabb vizsgálat után kiderül: a haßleri madrigál szövegében is fájdalmas szomorúság, őszinte panasz fejeződik ki, amely meghatározza a dallam jellegzetességeit. Legfőbb itt is a fríg modus használata, mint az előző éneknél.

Egyházi alkalmazásban először 1613-ban, „*Herzlich tut mich verlangen*”/„*Szívem szerint kívánom*” szöveggel jelent meg. A Dunántúli énekeskönyvben megtaláljuk ezt a verset is. Az „*O Haupt*” szöveget *Paul Gerhardt* írta 1656-ban a „*Salve caput cruentatum*” kezdetű (Krisztus arcához szóló) 13. századi, Löweni Arnulf nevéhez fűződő – másutt Szent Bernátnak tulajdonított – költemény nyomán. Énekeskönyvünkben az ének kiegyenlített ritmussal, és a német eredeti 10 versszakkal szemben 4 strófiával szerepel.

Ha az előző dallamról azt állítottam, sok műzenei feldolgozása van, erre a korálra ez többszörösen vonatkozik. *Bach* nemcsak passióiban, hanem pl. a Karácsonyi oratóriumban is alkalmazza (nem passió szöveggel). *Brahms* orgonára dolgozza fel két változatban is.

Húsvéti énekeink közül először egy olyat említünk meg, amely már a 12. században, sőt az ezredforduló táján Európa-szerte jól ismert, nagyra becsült darab volt, latinul „*Christus surrexit*”, németül „*Christ ist erstanden*” szöveggel. Ennek háromrészesre bővült változata a

Krisztus feltámadt EÉ 213/Christ ist erstanden (5. kottapélda)

m

Krisz-tus fel-tá - madt, Elmúlt kí-n, gya-lá - zat.
Ha föl nem tá - mad, Nincsen bűn-bo-csá - nat.

Örvendezzünk, vi-gadjunk, Krisztus lett a vi-ga-szunk.
Ámde ő fel-tá-ma-dott, Áld-ja Krisztust aj-ka-tok,

Hal-le-lu - ja!
Hal-le-lu - ja! Hal-le - lu - ja. Hal-le - lu - ja,

Hal - le - lu - ja! Örvendezzünk, vi-gad-junk,

Krisztus lett a vi-ga-szunk, Hal - le - lu - ja!

A háromrészesség úgy jön létre, hogy az eredeti cantio dallama megismétlődik és ki egészül egy Halleluja-refrénnel. Mindhárom szakasz Kyrie felkiáltással zárul. A magyar énekeskönyvben a Kyriéből is Halleluja lett, valamint két újabb versszakot találunk Túrmezei Erzsébet tollából.

A cantio-dallam zeneileg szorosan kapcsolódik a „*Victimae paschali*” húsvéti sequentia „*Scimus Christum*” szakaszához; a tudósok vitatják is, melyik származik a másiktól. A húsvéti szertartáson tropus jelleggel e tételen belül hangozhatott fel. Vannak feljegyzések arra is, hogy – valószínűleg a hivatalos liturgián kívül – mindenki egyszerre és a saját nyelvén énekelte. Talán ezt tükrözi, hogy a *Zsigmond-kori töredékben* (egy 15. századi magyarországi kéziratban) a lap tetején magyarul, németül, szlovákul és lengyelül olvasható.

Luther igen nagyra tartotta ezt az éneket: „Bármely ének éneklésében egyszer elfáradunk, de a 'Christ ist erstanden'-t minden évben újra kell énekelnünk.”

Jézus, Megváltónk sírba szállt EÉ 215/Christ lag in Todesbanden (6. kottapélda)

m

Jé - zus, Meg - vál - tónk sír - ba szállt,
Ám - de le - vert pok - lot, ha - lált

Bű - nün - kért hul - lott vé - re,
Har - mad - nap reg - ge - lé - re. E - zen

ör - ven - dez - he - tünk, És di - csér - het - jük Is - te - nünk.

Zenghet a hal - le - lu - ja! Hal - le - lu - ja!

Ez az ének az előbbi cantio kibővítése, ez világosan kiderül a Babst-énekeskönyv címmegjelöléséből: 'Christ ist erstanden/gebessert' (az átdolgozott énekeknél szokásos alcím). Szövege és dallama is *Luther* munkája 1524-ből, de a fent említett éneken kívül a *Wipo*-nak tulajdonítható „*Victimae paschali*” sequentia is az előzményeihez tartozik. E húsvéti ének 7 (a magyar változatban 6) strófájából négy Jézus Krisztusnak a halállal való harcáról szól. Különösen drámai a 3. versszak:

„Ilyen bajvívás nem volt még.
Küzdött halál és élet,
Míg nem a halál erején
Az Élet győztessé lett,
S az ige valóra vált:
Krisztus halála a halált
Elnyelte, megcsúfolta.
Halleluja!”

Erre a korálra épül *Johann Sebastian Bach* korai, 4. kantátája, mely az ének összes versszakát megszólaltatja kórustétel, ária vagy duett formájában. Ezt a műfajt, ahol az eredeti dallam is megjelenik minden tételben, korálkantátának nevezzük. *Johann Pachelbel* azonos című műve előképe a talán leghíresebb húsvéti Bach-kantátának.

Jézus Krisztus, Üdvözítőnk EÉ 214/*Jesus Christus, unser Heiland, der den Tod überwand* (7. kottapélda)

Jé - zus Krisztus, Üd - vö - zít - őnk,
Ha - lál - tól megmentőnk, É - let - re tá - madt: Di -
csérjük jó A - tyán - kat! Jé - zus, ir - galmaz nekünk!

Luther másik húsvéti éneke, szövege 1524-ből, dallama 1529-ből származik. Három tömör, rövid versszaka Kyrrie felkiáltással zárul. A későbbi idők énekszerzőivel elentétben *Luther* rendszerint kevés versszakra szorítkozik. Jelenlegi énekünk a legjellemzőbb példa erre. Különösen a 2. és 3. strófa igen sűrített.

„Néki semmi bűne nem volt,
S vétünkért ő lakolt.
Békénknek ára
Ártatlan, szent halála.
Jézus, irgalmaz nekünk!
Élet, halál Ura ő már,
Menedék, sziklavár.
Száll örömének:
Miénk az örök élet!
Jézus, irgalmaz nekünk!”

Dicsőség néked, Istenünk! EÉ 216/Gelobt sei Gott im höchsten Thron
(8. kottapélda)

Di-csőség né - ked, Is - te-nünk! Fi-ad-dal e - gyütt
dí - csé - rünk. E - le-get ő tett mi - ér - tünk.
Hal - le - lu - ja, hal - le - lu - ja, hal - le - lu - ja!

Befejező példánkkal visszatérünk a Cseh Testvérek *Michael Weiße* által szerkesztett, 1531-es énekeskönyvéhez. Az ének szövege először itt látott napvilágot. A mi énekeskönyvünkben közölt dallam viszont 1609-ből, *Melchior Vulpius*tól való. Vulpius jelentős komponista és a reformáció utáni nemzedék legfontosabb dallamszerzője volt. Hosszú ideig igen nehéz körülmények között élt, míg végre 1596-ban meghívták Weimarba városi kántornak. Énekein megfigyelhetjük, hogyan törekedtek a korabarokk szerzők dallamaikkal a szöveg értelmezésére, lefestésére. Vizsgált énekünk Hallelujával záródó táncos, hármas lüktetésű dallam, mely a húsvéti öröm emberibb, megfoghatóbb, szinte gyermeken örvendező oldalát mutatja be.

A fentebb felsorolt énekek a reformáció énektermésének legértékesebb darabjai közé tartoznak. Évszázadok óta – bár kisebb-nagyobb megszakításokkal – az evangélikus énekeskönyvek törzsanyagát alkotják. Méltók arra, hogy alaposabban megismerkedjünk velük.

Irodalom

- Friedrich Blume: *Geschichte der evangelischen Kirchenmusik* – Bärenreiter-Verlag Kassel 1965
 Christiane Bernsdorff-Engelbrecht: *Geschichte der evangelischen Kirchenmusik* – Florian Noetzel Verlag Wilhelmshaven 1987
 Christoph Albrecht: *Einführung in die Hymnologie* – Vandenhoeck & Ruprecht in Göttingen 1987
 Dobszay László: *A magyar népének* – Veszprémi Egyetem Kiadó Iroda 1995
Evangelisches Kirchengesangbuch – Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn, Gütersloh é. n.
Evangelisches Gesangbuch – Verlag Evangelischer Presseverband für Bayern e. V., München
Evangelikus Énekeskönyv – Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya Budapest 1982

H. HUBERT GABRIELLA

Istenes énekek az 1593-as Bártfai énekeskönyvből

Magyar költészetünk gazdag tárháza a 16. századi gyülekezeti énekköltészet. Az itt közlésre kerülő három éneket az 1593-as *Bártfai énekeskönyvből* válogattam. Előbb azonban következzen néhány szó Bártfáról és az énekgyűjteményről.

Sáros vármegye szabad királyi városa, Bártfa már a középkorban jelentős kereskedelmi és vallási központ volt. A városon átvezető út fő összekötő kapocsként szolgált Magyar- és Lengyelország között. A gótikus Szent Egyed templomban olyan középkori eredetű nyilvános könyvtár működött, amelyet főleg egyházi és iskolai célokra használtak, és a 16. században többek között Erasmus, Luther, Melanchthon munkáival gyarapodott.¹ A város csaknem teljesen német polgársága az elsők között csatlakozott a reformációhoz. A bártfai iskolát Leonhard Stöckel az 1539-es évtől kezdve Melanchthon és Sturm szellemében humanista műhellyé, az evangélikus tanintézetek mintájává fejlesztette. A város magas szintű zenei életét tanúsítja az a nyomtatott és kéziratos kottákat tartalmazó gyűjtemény, amelyet hajdanában a Szent Egyed templomban őriztek.²

A pezsgő vallási és szellemi életet élő városban állította fel nyomdáját 1577-ben Stöckel tanítványa, Gutgesell Dávid. Övé volt az első királyi engedéllyel működő nyomda Magyarországon, a város jelentős polgáraként bevásárolták a szenátusba, a centumvirek közé is.³ A dunántúli és felvidéki evangélikusokat elsősorban Huszár Gál és Bornemisza Péter nyomdája látta el könyvekkel. 1577-től Gutgesell, 1582-től pedig Johannes Manlius nyomtató műhelye is vállalta ezt a feladatot. A bártfai nyomda a latin nyelvű könyvek után legnagyobb számban magyar nyelvűeket adott ki. A naptárak, prédikációk, vitairatok, elmélkedések, énekek, vallásos és világi törtériák nyomtatásában egy ma már ismeretlen magyar anyanyelvű segéd működhetett közre. A fejlett zenei életet élő város hatása is közrejátszhatott abban, hogy Gutgesell vállalkozott a 16. század egyik legjelentősebb, 424 lapos magyar nyelvű evangélikus énekeskönyvének kinyomtatására.⁴ A gyűjtemény elsősorban Sáros és a vele határos vármegyék magyar gyülekezetei számára készült,⁵ de bizonyára a dunántúli és dunáninneneni megyék evangélikusai is használták azt.

A század egyik legrejtélyesebb evangélikus gyülekezeti énekeskönyvével kapcsolatban még számos probléma vár megoldásra. Miért nincs a kötetnek igazi címlapja?⁶ A cím⁷ után rögtön az előszó következik! Ez nem más, mint átvétel Bornemisza Péter 1584-es detrekői prédikációs kötetéből,⁸ az ún. *Foliopostillából*.⁹ Vízkereszt utáni 4. vasárnapon a prédikáció alapigéje az óegyházi perikópa szerint a következő: *Krisztus és a tanítványok a háborgó tengeren* (Máté 8, 23-27). Bornemisza, aki minden prédikáció mellé énekeket is ajánl, itt olyanokat sorol fel, amelyek harmonizálnak a textussal. A hívők „közönséges háborúságaikban”, az ördög, a bűn, a világ vagy a halál háborgatásakor énekelhették őket, ahogy írja: „Hogy valamikor valamelyik miatt lenne háborúd, akkor azokat mondogalván vigasztald is magadot, és az Úristenhez kiáltás nagy torokszóval, mint az apostolok is az tengeri háború közt.” Az ismeretlen bártfai szerkesztő az énekeskönyv előszavaként kisebb változtatásokkal újra közölte Bornemisza szövegét és az éneklajstromot.

Ki lehetett a bártfai gyűjtemény összeállítója? Nem tudjuk, pedig őt kivéve valamennyi 16. századi énekeskönyv szerkesztője, ha néha csak monogrammal is, de jelezte szellemi munkáját. Talán a levéltári kutatások egyszer pontos választ adnak a kérdésre. A bártfai szerkesztőt kereshetjük Nádasdy Ferenc sárvári vagy (Gradeczi Stansith) Horváth Gergely Szepes vármegyei, nagyőri környezetében. Mindkét főúr az evangélikus egyház és művelődés kiemelkedő támogatója és védője volt, szoros kapcsolatban álltak egymással, s vezető szerepet játszottak az 1591-es csepregi kollokviumon, melynek jegyzőkönyve Bártfán jelent meg.¹⁰ A csepregi gyűlésen Beythe Istvánnal mindketten nyíltan szembekerültek. Így lehetséges, hogy Beythe 1590 körül megjelent énekeskönyvét (RMNy 648) szerették volna felváltani ezzel az 1593-as gyűjteménnyel. A nagyőri iskolát alapító Horváth Gergely nemcsak mecénás volt, hanem a kriptokávinistákkal folytatott küzdelemben is tevékeny részt vállalt. Elképzelhető, hogy az énekeskönyv megjelenésének támogatásával az evangélikusság megerősítését kívánta szolgálni. Bártfával pedig olyan szoros kapcsolatban állt, hogy végrendeletében gyermekei gyámjává a várost tette meg.

A 16-17. században egyedülálló az énekeskönyv szerkezete. Az énekek az egyházi év ünnepi és ünneptelen féléve köré csoportosulnak, a kötet végén pedig temetési énekek helyezkednek el. Az újabb kutatások nyomán a Bornemisza-féle prédikációs kötet és a bártfai gyűjtemény még mélyebb kapcsolatára derült fény. Oláh Szabolcs kimutatta, hogy az ismeretlen szerkesztő sok esetben Bornemisza *Foliopostillájának* énektulásait követte. Így az énekek nemcsak az adott ünnephez, hanem a prédikáció textusához is igazodtak. Hasonló típusú gyűjtemények Németországban jelentek meg,¹¹ de a sziléziai énekeskönyvek hatása sem hagyható figyelmen kívül. Jól szemlélteti textus és ének összetartozását Luther híres zsolttárfordításának (*Erős várunk nekünk az Isten*) példája. A legtöbb 16-17. századi énekeskönyvben a zsolttárok csoportjában helyezkedik el, egy-két tematikus evangélikus gyűjteményben az anyaszentegyházért, az 1641-es debreceni ima-énekeskönyvben pedig az ördög dühössége ellen mondandó dicséretnek között szerepel. Bornemisza Péter és a bártfai szerkesztő a prédikáció alapigéjének megfelelően Vízkereszt utáni 4. vasárnapra ajánlja¹² a zsolttárt.

Az 1593-as énekeskönyv összetétele rendkívül gazdag és változatos. A 275 énekből 44 először itt jelent meg nyomtatásban. A gyűjtemény nemcsak az istentiszteleti éneklést, hanem a magánjátatosságot is szolgálta. A sok egyéni hangú könyörgés mellett megemlíthetjük Bornemisza Péter hosszú, *A jelenések könyve* nyomán írt versét,¹³ vagy a gonosz nyelvek rágalalmazásáról szóló éneket,¹⁴ melyeket valószínűleg nem az istentiszteleten énekeltek. Ugyancsak meglepő a himnuszok nagy száma. A himnuszok ugyanis ebben a korban elsősorban a magyar nyelvű gregoriánt őrző gyűjteményekben, a graduálokban jelentek meg. Így a bártfai himnusz-közlések vagy a szertartási énekek gyülekezeti énekké válását tanúsítják, vagy pedig a gyűjtemény harmas funkciójára utalnak: az énekeskönyv a szertartási és gyülekezeti éneklést, valamint a magánjátatosságot egyaránt szolgálta.

A többi 16-17. századi énekeskönyvhöz hasonlóan a bártfai is kevés példányban maradt fenn.¹⁵ A példányok tüzetes összehasonlítása során kiderült, hogy néhány betűben eltérnek egymástól, nyomtatás közben változtattak a szedésen, ezért két szedésvariáns különíthető el. Valaha a Sáros vármegyei alsósebesi ferences zárdában is őriztek egy példányt. Egykori tulajdonosa beleírta nevét és a könyv megszerzésének körülményeit: „Sum Johannis Seredi Sárosiensis qui me sibi comparavit Sárosini A(nn)o 1627”.¹⁶ Serédi János előbb a nagysárosi iskolában tanított, majd az eperjesi iskolát igazgatta (1629-1637), később pedig városi szenátor, sőt bíró is volt.¹⁷ Az eperjesi magyar gyülekezet használatára leírt kéziratos *Eperjesi graduál* forrásai között szerepelt az 1593-as *Bártfai énekeskönyv*.¹⁸ Talán éppen Serédi Já-

nos példányát használta a graduál lejegyzője, Banszki Dániel, illetve az a személy, aki Banszkinak diktálta a szövegeket.

Íme három „cantio pulchra”, szép ének, régi áhítatok emlékei:

Prédikáció utáni dicséret

Ad notam: Jóllehet nagy sokat szóltunk Dávidról

1. Áldott légy, Úristen, az magas mennyben,
Hogy megvigasztalál te szent lelkedben,
Az kik jelen vagyunk te szent igédben.

2. Kapcsold be szívönkbe te szent igédet,
Hogy hazamentönkben szent beszédedet,
Mi el ne felejtönk, Uram, tégedet.

3. Mi házunk népének megbeszélhessük,
Édes magzatinkat ezben neveljük,
Az örök életet vélek nyerhessük.

4. Dicsértessél Atya teremő Isten,
És te, idvözítő Fiú Úristen,
Az Szentlélek Isten, örökké, amen.

Az éneknek 1593 után (RMNy 713: 380) mindössze három előfordulását ismerjük: nyomtatásban megjelent egy 17. századi bártfai énekeskönyvben (RMNy 965), kéziratban változatban pedig az *Eperjesi graduál*ban és a *Kecskeméti graduál* függelékében.

Móric Lőrinc: Dicsíret és örvendetes éneklés (1583)

Az Aeneas király nótájára

1. Mennyei felségnek Ura és Istene,
Ki vagy mindeneknek gondja viselője,
És az embereknek kegyelmes Istene,
Szíveknek értője és megszentelője.

2. Országodban ülvén vigyázz mindenekre,
Kik tisztelnek téged az emberi testben,
Minden szívet látsz, noha lakol mennyben,
Kezedben tartod híveket idejekben.

3. Reám is, Úristen, vesd szent szemeidet,
Hogy minden dolgomban dicsérjelek téged,
Áldjam és tiszteljem te szent felségedet,
Kiért megnyerhessem az örök életet.

4. Irgalmasságodból jobb kezed fejemre
Terjessz ki, Úristen, az megszentelésre,
Felséged áldását vehessem fejemre,
És idvösségemet te tisztességedre.
5. Csak te lányítod meg az én kemén szívem,
Miképpen az napfény megmelegít engem,
Úgy az te Szentlelked megvigasztal engem,
Minden háborútól kiigazít engem.
6. Látogass meg engem királi székedből,
És szentell meg engem isteni kedvedből,
Hogy én kárt ne valljak az szép örökségből,
Melyet megígírtél Krisztus érdeméből.
7. Ó, mely csudálatos, Isten, az te dolgod,
Az te tanácsidban nincsen neked társod,
Mind ez világ gondját csak egyedől bírod,
Embert te odavissz, ahová akarod.
8. Rajtam az Sátánnak hatalma ne légyen,
Az te szent angyalod énmellettem légyen,
Valaholott járok, engemet őrizzen,
Hozzám, én Istenem, nagy szerelmed légyen.
9. Jutalmát megadod mindennek idővel,
Oly kegyelmes Isten, hogy el nem felejtél,
Béírod nevetek mind az élő könyvben,
Hogy kik tiszteltenek ez földön éltekben.
10. Nagy gondod volt, Isten, örökké hívekre,
Engemet is béírsz szent élő könyvedbe,
Hogy mikoron jutok színed eleibe,
Meg ne szégyenüljek az megholt testembe.
11. Csak teneked, Isten, légyen nagy dicsőség,
Földi emberektől légyen nagy tisztesség,
Mert csak téged illet az mennyei felség,
Örökkön örökké légyen nagy dicsőség.
12. Te vagy csak egyedől nagy erős oltalmunk,
Dühös ördög ellen nagy erős gyámolunk,
Akaratod ellen mi meg nem bántatunk,
Mert mi te szántásid, kapálásid vagyunk.

13. Oly nagy gondom erre, hogy kedved lehessen,
Te szent Felségednek nevét, hogy dicsérjem,
Az emberi testben míg léssen életem,
Addig kell keresnem az én idvösségem.

14. Az sár és az viasz mikor letézetik,
Az napfény egyaránt szolgál mindkettőnek,
Az egyik meglágyul, másik megkeményül,
Ember, vedd eszedbe, mert példa hitedről.

15. Írván ezerötszáz és nyolcvanháromban,
Ez éneket szerzék Munkácsnak várában,
Tiszta szüvel adák ezt vigasztalásban,
Nevét nem titkolja verseknek fejében.

A közkedvelt világi dallamra énekelt egyéni hangú könyörgés először 1593-ben jelent meg (RMNy 713: 345-347). A 17. században evangélikus, unitárius, katolikus és világi gyűjtemények egyaránt továbbörökítették.

Cantio optima

Ad notam: Bánat, keserőség megfogta szívemet

1. Mely csalárd ez világ, ó, emberi állat, mit ragaszkodol hozzá,
Minden dicsősége mely hamar elmúlik, és mit bízol őhozzá,
Hogy nem tekéntesz fel az te Istenedhez, igyekezel őhozzá.

2. Ez testi életünk nem különb minekünk, mint sátorban lakásunk,
Az gonosz kívánság, világ és az ördög ellen vitézkedésünk,
Hazánktúl nagy messze, idegen földeken mind az mi búdosásunk.

3. Sátorban vitézek csak addig maradnak, még az hadak tartanak,
Búdosó emberek állandó házakat csinálni nem akarnak,
Örökséget messze az ő hazájoktól szerzeni nem kívánnak.

4. Nagy sok nyomorúság ez illetén embert szokta előltalálni,
Semmi vígassága, jó ízű lakása nem szokott távol lenni,
Míglen hazájában, házanépe közé nagy vígan kezd bémenni.

5. Szintén úgyan vagon az híveknek dolgok, mert nincs itt maradások,
Csak óráig vagon búdosatokban nekik ez világon szállások,
Hamarsággal léssen, mikor nem gondolnak, innét el-kimúlások.

6. Kevés ideig él az emberi állat, sok nyomorúságot lát,
Mihelyen születék, ottan fájdalmokat testében ú sokat lát,
Siralmas énekkel jelenti minekünk, hogy éltében sokat lát.

7. Kezdeti fájdalom, közepi sok munka, bánat és keserőség,
Félelem, fáradság, bűnben bémerülés és nagy szorgalmatosság,
Sokféle betegség, az mi életünknek vége pengig az halál.

8. Valami javait ez világ mutatja, hamar esmét elrántja,
És mint az madarász, szép szavó sípjával az madarat megcsalja,
Ekképpen ez világ hízelkedésivel gyarló embert megcsalja.

9. Változó az szépség, elmúló egészség, romlandó az erősség,
Veszendő gazdagság, csalárd az erősség, nem állandó uraság,
Rothadó ruházat, elbomló épület, halandó az emberség.

10. Királyok, császárok, hatalmas nagy urak, gazdagok és szegének,
Urak és az szolgálak, firfiak, asszonyok, házasok és szép szűzek,
Csecsemő gyermekek, ifjak és az vének meghalnak, az mint látjuk.

11. Prédikál minekünk az holt ember, mondván: Emlékezzél, ó, ember,
Hogy miként születél, azonképpen esmét ez világból kimúljal,
Ma énrajtam esett, holnap rajtad esik, bizonynal várd ezt, ember!

12. Gondolkodjunk azért mennyei hazánkról, állandó örökségről,
El ne feledkezzünk Isten kegyelméről, az Krisztus haláláról,
Gyakran emlékezzünk romlandó voltonkról, kemény számadásunkról.

13. Vigyázzunk szüntelen, és az igaz hitből Istennek könyörögünk,
Készüljünk naponként az mi halálunkra, életünket jobbítsuk,
Mintha ma vagy holnap innét el-kimúlnánk, ez világban úgy éljünk.

14. Tenedek, Úristen, azért dolgainkat, életünket szenteljük,
Vezérlj, taníts minket, az te szent lelkedvel hogy nevedet tiszteljük,
És lelkünket vígan az te szent kezeidben halál által adhassuk.

15. Hogy mikor eljövend az megváltó Krisztus, testben feltámadhassunk,
Testestül, lelkestül ételetre bízvást eleiben állhassunk,
Kegyelmes bíránkval mennyben felvitessünk, téged magasztalhassunk.

16. Dicsíret Atyának és az ő szent Fiának, az Szentlélek Istennek,
Kinek jóvoltából halál mérge ellen orvosságot találunk,
És sok nyavalyánkért örök mennyországban bódogságot már várjunk.

A világ múlandóságáról szóló ún. vanitatum vanitas-vers kapcsolatba hozható Ballasi Bálint költészetével. Beythe István monyorókeréki énekeskönyve (RMNy 648) után megjelent Bártfán is nyomtatásban (RMNy 713: 288-291). Elsősorban a magánjátatosságot szolgáló gyűjteményekben volt népszerű. A 17. század végén a híres evangélikus *Zengedező mennyei kar* újra felvette a gyülekezeti énekek közé.

Jegyzet

- 1 ÁBEL Jenő, *A bártfai Szent Egyed templom könyvtárának története*, Bp., 1885.
- 2 Az ún. *Bártfai gyűjtemény* ma az Országos Széchényi Könyvtárban található. Leírását ld. MURÁNYI Róbert Árpád, *Thematisches Verzeichnis der Musiksammlung von Bartfeld (Bártfa)*, Bonn, 1991.
- 3 V. ECSEDY Judit, *A könyvnyomtatás Magyarországon a kéziszajtó korában 1473-1800*, Bp., 1999, 55-57.
- 4 BORSA Gedeon — HERVAY Ferenc — HOLL Béla — KÄFER István — KELECSÉNYI Ákos — és mások, *Régi magyarországi nyomtatványok*, 1-2, Bp., 1971, 1983, 713. sz. A továbbiakban: RMNy.
- 5 HÖRK József, *A Sáros-Zempléni Ev. Esperesség története*, Kassa, 1885, 78.
- 6 Valamennyi fennmaradt példány vége csonka. A nyomtatás helye és éve a kötet végén, a kolofónban lehetett (ld. Ujfalvi Imre 1602-es énekeskönyv-felsorolását, RMNy 886: ()02v).
- 7 *AZ KEREZTIENI GIEVLEKEZETBEN VALO ISTENI diczéretek egyben szedegettetet vyonnan nyomtatatot, emendáltatot, és sok szép dicziretteckel meg öregbitettet*. A cím vagy a korban használatos Huszár Gál- és Bornemisza Péter-féle énekeskönyvekre (RMNy 353, 513) utal, vagy egy ma már ismeretlen 1593 előtti bártfai kiadásra.
- 8 RMNy 541: 102a.
- 9 H. HUBERT Gabriella, *A bártfai énekeskönyv kapcsolata Beythe és Bornemisza énekeskönyveivel*, in ItK, LXXXVI (1982), 187-188.
- 10 RMNy 653.
- 11 OLÁH Szabolcs, *Bornemisza Péter és a bártfai 1593-as énekeskönyv*, in *Magyar Egyházzene*, VI (1998/1999), 191-238. Az általa említett német típusból korábbiakat is találhatunk, így például Johannes Spangenberg 1545-ös magdeburgi latin-német énekeskönyvét.
- 12 Bornemisza ezenkívül még a következő ünnepeken is énekeltette a zsoltárt: Böjt 1. vasárnapján (ld. ugyanígy a kézirat *Eperjesi graduál*ban és a sárospataki Református Kollégium Könyvtárának Kt. 1336-os kéziratában), Böjt 2. vasárnapján, Húsvét utáni 3. (ld. az *Eperjesi graduál*ban is) és 4. vasárnapon.
- 13 *Panaszolkodunk most országunknak ily nagy pusztaságán-kezdettel*, 37 versszakos változatban.
- 14 *A gonosz természet megromlásáról-kezdettel*. A 17. században újra megjelent az ének evangélikus gyülekezeti énekeskönyvben (RMNy 965), majd pedig végleg átkerült a magán használatot szolgáló Balassi Bálint—Rimay János-féle *Istenes énekek* kiadásaiba.
- 15 A három csonka példányból az egyik 1899 óta az Országos Széchényi Könyvtár Régi Nyomtatványok Tárában található, a 17. századi bejegyzés szerint egyik tulajdonosa Székely János volt. Az MTAK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteményében lévő példány Eperjesről, Binder Károly tanító gyűjteményéből származik. (Binder az eperjesi vásáron vette, ld. SZLÁVIK Mátyás, *Az 1593. és 1647-iki bártfai énekes-könyv s a bártfai "Psalterium Hungaricum"*, in *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 35 (1892), 573.) A sárospataki példányt Sárkány Pál Abaúj vármegyei református esperes ajándékozta 1815-ben a kollégiumnak.
- 16 KÁLMÁN Farkas, *A bártfai énekes könyv*, in *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 24 (1881), 1062.
- 17 HÖRK József, *Az Eperjesi Ev. Ker. Collegium története*, Kassa, 1896, 57-58.
- 18 FERENCZI Ilona, *Graduale Ecclesiae Hungaricae Epperiensis 1635*, Bp., 1988, 29.